

*MƏQALƏ***Cavidə Məmmədova**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

*cavi_e@yahoo.com***48**

1 (16) 2020

Ceyms Coysun yaradıcılığının əsas ideya istiqamətləri

Böyük irland yazıçısı, şairi, modernizm ədəbi cərəyanının əsas nümayəndələrindən biri olan Ceyms Coys (James Augustine Aloysius Joyce) 1882-ci ildə Dublinin cənubunda yerləşən Ratqarda cəmiyyətin orta təbəqəsinə mənsub katolik bir ailədə doğulub. Yazıçının həyatı haqqında yazılmış çoxsaylı kitablardan və özünün bir sıra məktublarından öyrənirik ki, o, 1888-ci ildə “Qlanqouz Vuud Kolleci”ndə ilk təhsilinə başlayıbmış, lakin atasının ictimai-siyasi amillər səbəbindən işsiz qalaraq əyyaşlığa meyillənməsi üzündən müflis olan ailə çətin vəziyyətə düşür və Coys orada təhsilini davam etdirə bilməyərək, 1891-ci ildə Dublində “Xristian qardaşlar məktəbinə”, 1893-cü ildə isə İezuıt Keşişlərinin rəhbərliyi altında olan məktəbdə ödənişsiz olaraq oxumağa başlayır. Bu təhsil illərində o, hətta kilsəyə daxil olmağa qərar versə də, az sonra bu fikrindən, o cümlədən katolik məzhəbindən və inancından dönür.

Hələ bu məktəbdə oxuduğu zaman o, ilk qələm təcrübəsini etmişdi. 1898-ci ildə isə katoliklərin təhsil aldığı Dublin Universitetinə daxil olur və burada da əsərlər yazmağa davam edir. 1900-cü ildə İbsenin “Biz ölümlər oyananda” əsəri barədə yazdığı məqaləni London dərgilərinin birində çap etdirir. Çox asanlıqla dil öyrənmək qabiliyyətinə sahib olan Coys, İbsenin əsərlərini orijinaldan oxumaq

və onunla yazışmaq üçün az bir zamanda norveç dilini öyrənir. Tibb sahəsində oxumaq imkanlarını araşdırmaq məqsədilə 1902-ci ildə Parisə gedir, burada da Dublin qəzetləri üçün kitablar haqqında tənqidi məqalələr yazır. 1903-cü ildə anası xəstələndiyi üçün Dublinə qayıdır və həmin il anasını itirir. Daha sonra Coys müəllimlik fəaliyyətinə başlayır və eyni zamanda, əsərlər yazır. Bu illərdə yazdığı əsərlər 36 şeirdən ibarət “Otaq musiqisi” (“Kamera musiqisi”) adlı kitabda toplanıb. 1904-cü ildə Parisə, sonra isə Triestə (İtaliyada şəhər) gedir, burada ingilis dilindən dərs deyir, “Dublinlilər”i tamamlayır, çap etdirmək məqsədi ilə 1909-cu və 1912-ci ildə Dublinə gedir, amma buna müvəffəq olmur və bu kitabı 1914-cü ildə Londonda nəşr etdirir. 1914-15-ci illərdə “Sənətkarın gənclik portreti” romanı Ezra Paundun köməkliyi ilə “The Egoist” jurnalında çıxır. 1916-cı ildə isə kitab halında nəşr olunur.

1915-ci ildə o, ailəsi ilə birlikdə Zürihə köçür və orada “Uliss” romanını yazmağa başlayır. 1918-də isə yeganə dram əsəri olan “Sürgün edilmişlər” əsərini çap etdirir. Onu şöhrətləndirən müxtəlif əsərlər yazaraq dünya ədəbiyyatına orijinal üslub və yaradıcılıq prinsipləri gətirən yazıçı 1941-ci ildə Zürihdə vəfat edir.

Coysun bir insan, vətəndaş, yazıçı, nəhayət, şəxsiyyət olaraq formalaşmasında ölkədəki ictimai-siyasi amillərin ciddi təsiri olmuşdur. Coys yaradıcılığında ictimai-siyasi prosesləri açıq şəkildə təsvir etməsə də, yazıçının bütün əsərlərində irland xalqının taleyi, ölkədəki siyasi vəziyyət onun ədəbiyyata gətirdiyi yeni bədii üslub və yaradıcılıq prinsipləri əsasında ifadə edilmişdir.

Məlumdur ki, həmin illərdə İrlandiyada milli azadlıq hərəkatı mövcud idi. Coys fiziki şəkildə bu hərəkatda fəal iştirak etmir. Lakin onun əsərlərini oxuyanda aydın olur ki, heç də bu hərəkata biganə qalmamış, əsərlərində irland xalqının taleyini ürək ağrısı ilə ifadə etmişdir. Onun “Dublinlilər” hekayələr silsiləsində İrlandiyanı azadlıqdan məhrum edən səbəblər, onlardan xilas yolları göstərilir. “Dublinlilər” hekayələr kitabı Dublinin mənəvi aləmini özündə ehtiva edir. Burada daha çox ruhi yoxsulluq, insanların düşüncədən sanki məhrumluğu, katolik kilsəsinin İrlandiyadakı mövcudluğu, vətəndaşların düşüncəsini iflic etməsi, bu vəziyyət ilə irland xalqının xoşbəxt olmayacağı kimi mövzuları gündəmə gətirən hekayələr yer alır. Buradakı qısa hekayələr fərqli əhvalatları təsvir etsə də, əslində, qoyulan problemin çözümü, ifadə olunan bədii-fəlsəfi düşüncələr baxımından bütün hekayələrin bir-biri ilə bağlı olduğunu görürük. Kitabda ilk hekayə olan “Bacılar” ölüm xəbəri ilə başlayır, son hekayənin adı isə “Ölülər”dir. Birinci hekayədən sonuncuya qədər müəllif, Dublinin ruhi aləminin ağırlığını, onun mənəvi ölümə çox yaxınlaşdığını ifadə edir. İlk hekayədə bu mənəvi ölümün səbəblərindən biri kimi katolik kilsəsi göstərilir. Məktublارının birində Coys yazır ki, Dublin dünyanın “iflic mərkəzi”dir. Yazara görə, insanlar katolik kilsəsinin mənəvi əsarətindən çıxmasalar, İrlandiyadakı düşüncə əsarəti, mənəvi köləlik bitməsə, heç bir hərəkat irlandlara əsl xoşbəxtliyi verə bilməyəcək.

Yazıçı kiçik yaşlarından yavaş-yavaş dərk etməyə başladığı ictimai vəziyyəti, siyasi hadisələri özünəməxsus kamilliklə əsərlərində əks etdirməyə nail olmuşdur. Bu, Coysun dünya ədəbiyyatına gətirdiyi mühüm yeniliklərdən biri idi. Belə ki,

kiçik yaşlarından bəri cəmiyyətdə baş verən hadisələrin balaca Ceymsin psixikasına, həyatına təsirləri gələcəkdə onun yaradıcılığında yeni bir üslubun, yeni yaradıcılıq prinsiplərinin yaranması ilə nəticələnir. Böyük yazıçı əsərlərində obrazlarının psixikasını, hiss və duyğular aləmini dərinliklərinə qədər qələmə alaraq, onların şüur axınında ictimai-siyasi proseslərin mahiyyətini açır. Həm İrlandiyadakı ağır ictimai vəziyyəti, həm də bunu gündən-günə ağırlaşdıran səbəbləri izah edir. Bu mürəkkəb məsələlərin bədii əksində Freydin, Berqsonun görüşlərinin təsirini aydın görmək mümkündür.

Ceyms Coysun yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biri əsərlərinin bioqrafik səciyyə daşması, eyni zamanda da sırf bioqrafik əsərlər olmamasıdır. Başqa sözlə, Ceyms Coys bioqrafik məqamları bədii yaradıcılığın və təxəyyülün vəhdətində yeni üslub, özünəməxsus təhkiyə formasında, orijinal süjetlə təqdim edir. Bununla da hər hansı ictimai hadisənin insan şüurunda necə qavranılmasını, hansı düşüncələri və hissləri formalaşdırmasını, insanın isə bütün bunları nə qədər anlayıb-anlamadığını ifadə etmiş olur. Beləliklə, yazar həm insanın mürəkkəb daxili aləmini, həm də mövcud ictimai-siyasi vəziyyəti izah edə bilir. Aydın olur ki, yaşından asılı olmayaraq, bütün insanlar cəmiyyətin bir parçası, ictimai mühitdə baş verən bütün hadisələrin bu və ya digər şəkildə iştirakçıları və səbəbkarlarıdır. Onun belə əsərlərindən biri "Sənətkarın gənclik portreti" (A Portrait of the Artist as a Young Man) romanıdır. Bu əsərdə Coysun həyat haqqında ilk təəssüratları; dünya, yaradılış, varlıq haqqında düşüncələri və bu kimi əhəmiyyətli məsələlər yer almışdır. Əsərin əvvəlində Coysun insan, vətəndaş, ziyalı olaraq formalaşmasında rol oynayan əsas amillərdən birinin İrlandiya Milli Qurtuluş Hərəkatı, digərinin də irland siyasətçisi Çarlz Stüart Parnellin (1846-1891) həyat və şəxsiyyəti olduğu anlaşılır. Məlumdur ki, Parnell İrlandiya qurtuluş hərəkatının lideridir və "İrlandlara müstəqil bir millət olmaq duyğusunu hər kəsdən artıq yaşatmış"⁶³ insandır. Ceyms Coys kiçik yaşlarından etibarən Parnell haqqında formalaşan düşüncə və duyğularını heç zaman unuda bilmir, həyatının sonuna qədər qoruyub saxlayır. Ara-sıra onun yaradıcılığından Parnellin xatirəsi ürəkağrıdan bir xətlə keçir. Bu əsərdə də kiçik qəhrəman doğmalarından uzaqda qızdırmadan və yalqızlıqdan əzab çəkdiyi anda ailəsini Parnell ilə bağlı hadisələri müzakirə edərkən xatırlayır. Xəstəlikdən özünü, anasını unutduğu bir anda belə ağılında yalnız Parnellin xəyalı dolaşır. Əslində, onun kiçik hafizəsinin böyük bir qismində bu şəxsiyyətlə bağlı xatirələr yer almışdır. Bu hal onda iki mühüm düşüncəni və duyğunu formalaşdırır:

1. Azadlığa, mübarizəyə sevgi və köləliyə etiraz.
2. Zülmə və xəyanətə nifrət.

Onun yaradıcılığında birinci düşüncə və duyğunun simvolu Parnell, ikinci duyğunun simvolu isə Katolik kilsəsidir. Coys məktublarının birində yazır: "6 il əvvəl mən coşqun bir nifrətlə katolik kilsəsindən ayrıldım. Mənim təbiətim orada qalmama izn vermədi. Mən bir dilənçi olaram, amma qürurumdan imtina etmərəm". "Təbiət", "ruhi dünya" və "qürur" sözləri onun üçün xüsusi bir şeydir,

63 Taylor, A.J.P. *Politicians, Socialism, and Historians*. Oxford: Oxford University Press, 1980, p.91.

yazıçının ruhudur”⁶⁴. Tamamilə bu səbəbdən Coys “Dublinlilər”dəki hekayələrində Dublin mühitini təqdim edərkən bu mühitin mənəvi ölümünün simvolu olaraq ölü insan surətləri yaratmış və katolik kilsəsinin İrlandiyanı məhvə doğru apardığını vurğulamışdır.

Coysun ən müəkkəb əsəri “Uliss”dir. “Şüur axını” nəzəriyyəsinin prinsipləri əsasında yazılan bu əsəri bəzi məlumatlara sahib olmadan oxuyub anlamaq çox çətinidir. Belə ki, bu əsəri anlamaq üçün Coysun həyatını təfərrüatına qədər bilmək, daha əvvəlki əsərlərini oxumaq və mütləq mifoloji motivlərdən xəbərdar olmaq lazımdır. Çünki bu əsərində müəllif mif epizodlarını müasir dünyaya köçürür. Əsərdə həddindən çox simvollar və eyhamlar mövcuddur.

Coysun bu əsəri qeyri-adi quruluşa, üslub xüsusiyyətlərinə malikdir. Əsərin qəhrəmanı Leopold Blumdur. Roman bu qəhrəmanın bir gününü - 14 iyun 1904 tarixinə aid 24 saati təsvir edir. Əsər müxtəlif başlıqlara bölünmüş hissələrdən ibarətdir. Bəzən əlaqəsiz görünsə də, bunlar arasında dərin bir bağlılıq mövcuddur. Bu vəziyyəti ümumilikdə Coysun bütün yaradıcılığında müşahidə edirik. Məsələn, əsərin digər qəhrəmanı Stefen Dedalusdur ki, bu obraz “Sənətkarın gənclik porterti” əsərinin də qəhrəmanıdır.

Ceyms Coys əsərləri arasında olduğu kimi, həyatı və yaradıcılığı arasında da dərin, qırılmaz əlaqə olan, mürəkkəb təfəkkürə sahib bir ədəbi şəxsiyyətdir.

64 Ellman R. James Joyce. New York: Oxford Toronto, Oxford University Press, 1982, s.XIV.